

Apró István

Egy kései szó

Posztumusz levélféle Herceg Jánoshoz Baranyánkról és amerre a szálak futnak...

Régi és új levelek

„Pistám, Sepsére költöztél, abba a gyönyörű drávaszögi faluba, ahová Hercegszőlősről virágok között vezet az út...” – írta levelében annak idején Herceg János bátyám, ha jól emlékszem, 1989-ben. Ha jól emlékszem, mert sajnos lírai hangvételő, írógéppel készült leveleit csak emlékezetből tudom idézni, mert egyéb kézirataimmal együtt ezeket a becses papírlapokat is felperzselt a legutóbbi balkáni háború. (Mégpedig szó szerint, mert a kirabolt házakból származó magyar nyelvű könyvekből és iratokból máglyát raktak a dicső szerb felszabadítók a falu közeli szurdikokban.) Azóta is él bennem némi halvány remény, hogy érzésem szerint János bátyám indigóval fűzte be gépébe a papírt, és hagyatékában valahol talán fellelhetők ezek a számomra oly kedves sorok. Viszont akkor kicsit megmosolyogtam ezt a lelkesedést és pátoszt, hiszen hol voltak annak a keskeny, töredezett betoncsapásnak két oldalán virágok? Való igaz, hogy Szőlősn, a templom és a borkombinát között kellett ráfordulni a sepsei útra, és ha a házak közül kikeveredett az utazó, akkor már nyílegyenesen haladt Sepse felé – nem is mehetett volna más-hová. Én kétoldalt répa-, kukorica- és krumpliföldekre emlékezem, aztán amikor egy-két huncut kanyarral csakugyan befordult az út a faluba, ott már fűzfaliget, vadszőlős tündérvár is mutatkozott. Lefelé kellett bemenni a síkról – ezért nevezték a szomszédok csúfolódva krumplis gödörnek Sepsét. Hanem virágok? Aztán egyszer a tavaszi varázslatban én is megláttam: Szőlősről jövet a szántók végében egész évben észrevétlenül szerénykedő bodza- és csipkebokrok néhány napra csakugyan pompás virágba borultak és úgy tisztelegtek az úton haladónak. Igaza volt János bátyámnak, mégiscsak jól emlékezett.

Baranya, Sepse azóta számomra is elveszett világ, könnyidéző emlék, ahogy János bátyám-

nak is az volt, egészen haláláig. Így aztán nem csoda, hogy valahányszor eszembe jut a sepsei domboldal, a ház, a kertben álló fekete márvány síremlék, vagy ha bármit olvasok a Drávaszögről, a felmerülő gondolatok között felbukkan ő is, sőt gyakorta azon kapom magam, hogy vele folytatok polémiát, lényegében folytatom azt a régi levelezést. Éppen csak leírni nem szoktam – mostanáig. Viszont nemrég ismét kezembe kerültek Herceg János naplójegyzetei az ötvenes évekből. Egykoron átsiklottam rajtuk, mint fecske a víz fölött, ahogy nagy elbeszélőnk Gergője a verseskönyvön. Számos korábbi utalás mellett van ebben a könyvecskében egy rész, amelyet teljes egészében Baranyának, a Drávaszögnek szentelt az akkor még nagyjából korombéli naplóról. Ezt olvasva már nem állhattam meg, hogy szinte soronként lázas ceruzajegyzeteket, aláhúzásokat, felkiáltójeleket rójak a sorközökbe, a margóra, míg kifogytam a tipográfia nyújtotta összes üres felületből, és be kellett látnom, hogy a feltoluló érzések és gondolatok mindenképpen igazi választ követelnek. (Talán mondanom sem kell, ebből a szempontból irreleváns, hogy a megszólított fél éppen ez időben nem tartózkodik árnyékvilágunkban, hiszen a lényeg éppen az, hogy szellemi jelenléte töretlen, és a kollektív emlékezet számára éppoly értelmezhető a polémia a holt íróval, mint a (még) élővel.)

Valahányszor a Drávaszögről olvasok, ott járok (élek) vagy gondolkodom, az az érzésem támad, hogy egy hatalmas jéghegygel van dolgom. Nem olyan szikrázó, fehér csodával, amely ragyogó kék ég alatt, türkiz tengeren úszik és sirályok köröznek felette, hanem afféle nagy, barna, földből és kőből levő Pannon-tengeri változattal, amely gomolygó ködökbe vész ólmos ég alatt, és károgó varjak röppennek fel róla, meg füst, ami löszfalba vájt pincékből meg gádorokból gomolyog elő. A lényeg: az irdatlan az, ami

a felszín alatt van, amit pedig látunk, az csak elenyésző töredék, mondhatni maradék. Az idők mélységében egy olyan táj rejtőzik, amelynek nagyságát csak sejtjük, a felszínen már alig találni nyomát e nagyságnak. És nem a mélység: a felszín, a jelen a félelmetes és lehangoló. És hát, éppen ebben nem értünk egyet, kedves János Bátyám, mert bár a jéghegyet te is láttad, akkoriban éppen fordítva gondoltad: a sötét mélységtől borzongtál és ujjongtál a jelennek. Csakhogy én harminc évvel később jártam arra és sírt a lelkem a romokon, amiket találtam, mondhatni szinte minden bánatom abból eredt, aminek te akkor annyira örültél.

Eltársak a diófa alatt

„Tíz évi agitációs munka volt akkor mögöttem”- írja Herceg János, Leányvári levelek címet viselő naplójegyzetei bevezetőjeként, 1963-ban, amikor baranyai belső emigrációját próbálja magyarázni.

„És persze, nem voltam hős, mert még a régi kisebbségi életben megtanultam a *modus vivendi*, az „ahogy lehet” gyakorlatát. Legfőleg azzal vigasztaltam magamat, hogy ha majd egyszer megváltozik a hősiesség értékfogalma, akkor az emberre rákényszerített sors és szerep elviselését mégse fogják gyávaságnak tekinteni. És szolgálalkúságnak se, ha még hinni is tudott abban, amit készen kapott, s amihez csak az ifjúság álmait kellett hozzáillesztenie.”¹

Igen, ebben a bevezető hitvallásban talán benne van a magyarázat és a mentség, vagyis inkább valamiféle meghagyás, ami mentén az utókornak kötelessége megérteni. Pedig nem akármilyen megalkuvás kellett testben és lélekben elüldögelni a diófa alatt az illetékes elvtárral és szégyenkezve, sután előhozakodni a hercegszőlősi magyar gyerekek napi utaztatásával a vörösmarti iskolába. „Mit akarok én olyan kérdésekkel, amelyek természetüknél fogva már politikai problémákat feszegetnek”...² A vendég pedig csak mosolyog, nézi a Dunát, kortyol a borból, szürcsöli a kávé, hiszen ezért ültek ki ide a diófa alá ezzel a csodabogár szerkesztővel, aki az év nagy részét itt, a világ végén, önkén-

tes száműzetésben tölti, és akinek ezt is elnézik, mert hiszen tagadhatatlan érdemeket szerzett az elmúlt évtizedben kemény agitációs munkájával, amit az új rend megszilárdításáért és saját nemzetisége körében az elfogadtatásáért folytatott. Válaszolni nem is kell, tudja azt a szerkesztő elvtárs is, hiszen az efféle csip-csup helyi ügyek hasonló helyzetben szinte mindig előkerülnek, a félszeg kérdező pedig legtöbbször már maga meg is adja a választ, az első aggályos mondatot máris három másik követi, amiben maga magyarázza el, miért időszerűtlen vagy lehetetlen tulajdonképpen az egész felvetés.

Hogy miért nincs magyar iskola Szőlőson? Hiszen tulajdonképpen maguk a szülők írták a közös (értsd szerb nyelvű) iskolába a gyerekeiket és csak kilenc megátalkodott nebuló maradt, akik mindenáron az anyanyelvükön szerettek volna tanulni. Őket sem érte retorzió, sőt „az autóbusz a néphatóság költségén járja naponta az utat a két falu között, hogy kilenc gyerek magyarul tanulhasson.” A vendég persze tovább mosolyog, belül bizonyára még kuncog is, hiszen igazán nevetséges, ahogyan ez a magyar szerkesztő megpróbálja gazdasági ésszerűség kérdéseként beállítani az ügyet, hogy ugyebár az a busz ott áll sofőröstől egészen délig Vörösmarton, megvárja a kisdíákokat és akkor indul vissza Szőlősrre, és erre persze nem lenne semmi szükség, ha nyitottak volna egy magyar tagozatot. De hát nem kell szólnia, befejezi maga a panaszkodó, ahogy illik, mit is jelent tulajdonképpen ez az autóbusz: „azt hirdeti félreérthetetlenül, hogy a nemzeti-ségi politikában, az egyenjogúság kérdésében Baranyában nem maradt hátra semmi kívánni való.” Arról úgysem beszél, amit valójában gondol, hogy azt az autóbuszjáratot anyagi okokra hivatkozva bármikor be lehet szüntetni (egy évre szól a bérlet), hogy a megátalkodott szülők közül néhányat idővel majd meggyőznek valakik, hogy egynémely gyerek is ráun majd a mindennapi buszozásra, és ha az a kilenc egyszer csak már hat lesz, aztán négy, akkor már igazán nem várhatja el senki a néphatóságtól, hogy továbbra is vállalja a költségeket. Akkor pedig majd szépen beiratkozik minden hercegszőlősi magyar gyerek a többségi iskolába és húsz év múlva megszűnik a probléma egészen. Ezért igazán nem nagy áldozat annak az autóbusznak az egy évi bérleti

¹ Herceg János, *Hazulról, Leányvári levelek*, 1. szakasz, Forum, Novi Sad, 1965.

² Herceg János, *Hazulról, Leányvári levelek*, 2. szakasz, Forum, Novi Sad, 1965.

díja és még jól is veszi ki magát mind helyben, mind a nagyvilágban. Ezen a kákán ugyan hiába keres csomót a szerkesztő elvtárs.

Nem is keres. Azt már végképp elhallgatja, hogy suta megszólalására is olyasmi készítette, amiről semmiképp sem beszélne.

„Óvakodom még a látszatától is, hogy a „homentők” és hívatlan prókátorok gyanús színében tűnjek fel. És persze el kell hallgatnom azt is, ami engem erre a hálátlan beleszólásra készítetett, nem beszélhetek a suttogva elsóhajtott panaszokról, talán éppen azoknak a részéről, akiknél a meggondolás opportunizmus lett.”

(Oh, micsoda gazdag múltú szó, a *Mozgalom* és pláne az ötvenes évek nagy slágere, egyik legsokoldalúbb politikai terminus technicusa: opportunizmus! A lappangó, a minden zugból leső és bárhonnan elővetődő rémbélyeg, amely megbélyegezte akár a legbelső körök elvtársi homlokát is, és akkor a halál, a száműzetés, az egzisztenciális megsemmisülés jelévé lett. Ha egyszer odakozmált áldozata homlokára, semmi dörzsölés el nem halványította, lenyúzni is csak az egész skalppal együtt lehet. Valahogy úgy, ahogy manapság az antiszemizmus megfellebbezhetetlen bélyege működik.)

„Ha vannak itt kisebb-nagyobb bajok, azokat semmiképpen se lehet kívülről és felülről megoldani, annál kevésbé, mivel ezeket a vélt bajokat és sérelmeket maguk az érdekeltek tagadják, s a többi, a suttogás, a sóhaj, az olcsó honfibu úgy tartozik hozzá a baranyai magyarok világához, mint a pókháló a pincegádorok sötétségéhez.”

Valóban nem túl irigylésre méltó helyzet. Látni, érteni a bajt, tudni a pincegádorokban bujkáló suttogásról és honfiburól (még ha olcsó is) és előhozakodni a bizalmas közelségbe került illetékes elvtársnak mindezzel, miközben sejthető, hogy egykönnyen ő maga válhat afféle nacionalista okvetetlenkedővé, hiszen az érintettek, a suttogók se állnának ki mellette, ha netán az elvtárs nem elnézően mosolyogna, hanem ügyet csinálna, opportunistát kiáltana. Értjük és nem törünk pálcát felette. Inkább csak elszörnyedünk, hogy hány hagymalevél-rétege rakódott egymásra ennek a sors diktálta, megannyi áttételen is keresztülsütő megalkuvásnak. Hiszen a nyomdába adott napló, tíz évvel később, újabb réteget húz a régiek fölé, kiterjeszti a személyes és he-

lyi megalkuvást az egész közösségre. Nem kell hozzá túl élénk képzelőerő, hogy az egymásra rakott rétegeket követve ebből az alapvetésből kiindulva eljussunk saját meghasonlásunkig. (Ha szembe akarunk nézni a sorsunkkal, elkerülhetetlen utazás.)

Mi lesz a borral?

Nem az ítékezés szándéka, az utólagos okoskodás készítet tehát arra, hogy Herceg János bátyám régi dolgain rágódjam. A megértés lehetősége, az okok és okozatok összefüggésének tisztább látása az az ígéret, ami újra és újra elolvastatja velem, amit a változó, felbolydult (vagy felforgatott) Baranyáról annak idején papírra vetett.

- Mi lesz a borral? – hangzott el egy népgyűlésen a kérdés, amely ott és akkor egyszerre volt gazdasági, nemzetiségi és politikai felvetés.

„A válasz könnyörtelenül nyílt volt. Baranya a felvásárlás szempontjából már nem tartozik a megbecsült bortermő vidékek közé. Jelentőségét a szocialista tervgazdálkodásban éppúgy elvesztette, mint Dalmácia.”³ Mert igaz ugyan, hogy a borok minősége kitűnő volt, de akadtak ennél fontosabb szempontok is. Nem lehetett (vagy nem akarták) megszervezni a tömegtermelést, márpedig a szocializmusban mindent csak nagyban és tervszerűen szabad csinálni. Igen, pár évtized múlva már tapasztaltuk ennek az elvnek és gazdasági gyakorlatnak az „előnyeit”. Így lett ifjúkorom bohém estéinek minden vendéglátóipari létesítményében kapható főszeplője a *Banatski rizling*, vagy vörösben a *Royal*. Házi bort tilos volt mérni a kocsmában még a legnemesebb nedűt termő borvidékeken is. Meg sem próbálták, sőt még a közizlés idomult a buta rendelethez! Dél-szerbiai katonatársam mesélte, hogy odahaza náluk lakodalomban szégyen volna saját bort az asztalra tenni, pedig minden házban van pince. Úgy kellett kikönyörögni, hogyha legközelebb hazamegy, hozzon az apja borából és sejtésem beigazolódt: kitűnő vöröset hozott. A húga lakodalmi asztalán azonban kupakzárás bánáti rizling díszelgett, nehogy szégyen érje a házat!

³ Herceg János, *Hazulról, Leányvári levelek*, 8. szakasz, Forum, Novi Sad, 1965.

Még egy apró adalék zsenge ifjúkoromból: történt, hogy késő éjszakáig mulatoztunk törzselyünkön, az adai Páros Csillagban, de Laci bácsi, a kocsmáros egyszer csak megelégtelte a dolgot és rövid úton kitette a szűrünket. A megrendelt és kifizetett italokat felhajtottuk vagy magunkkal vittük azzal, hogy másutt majd folytatjuk a mulatságot. Valahogy azonban szét is széledtünk, én is hazaballagtam, kezemben egy fél üveg rizlinggel. Az üveget otthagytam a konyhaasztalon és elmentem aludni. Másnap délelőtt ott találtam apámat a konyhában, ült kezében pohárral, előtte az asztal közepén az én tegnapi borom.

- Ti ezt isszátok? – kérdezte hitetlenkedve, szinte szent borzadályal.

Mit lehet erre mondani?

- Ezt.

Vissza hát Baranyába! Panaszkodnak a gazdák, legyintenek és költöznek a fiatalok, mert várja őket az immár szélesre tárult horizont, vége az évszázados bezárkózásnak, egy tanult magyar fiatal előtt nyitva áll Belgrád, Zágráb és Szkopje is – szárnyalhat kedvére. Ez egy csodálatos, lehetőségekkel teli új haza, semmi értelme a befelé forduló önsajnáltnak, a hagyományok, a múlt meddő pátyolgatásának.

„Ahhoz, hogy ne lássa ilyen tragikusnak a jövőjét a baranyai bortermelő, az egész életképén és világnézetén kellene változtatnia.”

Jelentem: megtörtént. Abban ugyan nem vagyok biztos, hogy a baranyai bortermelő immár nem látja oly tragikusnak a jövőjét, de harminc év elteltével azt világosan látom, hogy egész életképe és világnézete alaposan megváltozott. Nem mindenkié, de a többségé bizonyosan. Erre majd minden házban találtam akkoriban tanút: ötszáz meg ezerliteres hordók fészker alatt rozsdásodó abroncsait, néhol még kétméteres dongákat is, amelyek céltalanul falhoz támasztva, máshol egymásra hányva várták az elszánást, hogy végül tűzre kerüljenek. Magam is majd egy télen át fűtöttem a konyhát a megvásárolt ősi ház minden zugából előkerülő szuvas dongákkal. Másra már nem voltak jók, pedig talán ma már Szlavóniában sem lehetne olyan nemes tölgyeket találni, amelyekből ilyen dongákat faraghatnának. Három-négy nemzedék szorgos igyekezete kellett felhalmozni ezt a roppant értéket, és mindössze egy fészekalj felserdülése, hogy semmivé váljon.

Csak néhány különösen állhatatos és nyakas gazda tudott ellenállni ennek a nyomásnak, így Sepsén Milán bácsi, Hajdú József és az öreg Csete. Ők hárman az egész faluból. Ez utóbbi ottjártamkor már azzal dicsekedett, hogy mesze földről, Eszékről, Zágrárból, Belgrádból is eljárnak hozzá igen magas rangú elvtársak borért, hordószámra viszik a nemes nedűt, amit ugyanők rendeletileg tiltottak ki a forgalmazásból. De nem volt mindig így, azért akadt tíz-tizenöt év, amikor csakugyan kutyának sem kellett a házi bor, a tilalom csakugyan a megsemmisülés szélére sodorta őket is. Akkor volt szükség a nagy kitartásra, ha pocsékba is ment a tavalyi bor, szüreteltek akkor is, és helyet csináltak az újnak. Aztán helyükre álltak a dolgok, ha a rendeletekben nem is, a fejekben legalább és egyszerre megint érték lett, amit korábban fitymáltak. Kevesen maradtak hűek, sokan bánták, de akkorra már a szüette dongákat is mind felemésztették a sparheltok. Alig hihető balga történet, ha az ember ott áll az ódon pincében, kezében pohárral és benne a lopóból frissen csorgatott zöld velteilinivel, egy olyan csodával, amilyenről még álmodni sem tudott volna korábban, mert sejtlem sem volt a létezéséről. Az öreg Csete pedig csak állt kék köpenyében, vállához támasztott lopóval, másik kezét pedig az egyetlen hordón nyugtatta, amiben ez a titkos kincs rejtezett és amit a kedvemért nyitott meg. Egyetlen módon hálálhattam meg a megtisztelő bizalmat: hírét vittem a csodának, és azután nemcsak Zágrábba, Belgrádba vándoroltak az itt megtöltött kannák, hanem a bácskai Tisza mentén is egyre többen emlegették nagy tisztelettel a nevét...

A Leányvári levelekben már éledni láttuk azt a sárkányfiókat, amely harminc évvel később már megfellebbezhetetlenül uralta a tájat és az életet: a Bellyei birtokot. A naplóbejegyzések tanúsága szerint még a község alapokmányát is a behemót szükségleteinek rendelték alá.

„A lényeg, azt hiszem, egész Baranya szempontjából abban van – ami egyúttal minden más vidéktől is megkülönbözteti – hogy a község alapos figyelmet fordít a bellyei birtok jelenvalóságának, s az alapokmányban igen határozottan

*igyekszik tisztázni a viszonyt a mezőgazdasági kombinátus és a vidék parasztsága között.*⁴

Amikor én arra jártam, a „viszonyok tisztázása” már rég befejeződött. Bár valójában tulajdonképpen nagyjából az történt, amiért az egykori naplóró olyannyira szurkolt, valahogy nem tudtam osztozni ebben a lelkesedésben. A szocialista nagybirtok csakugyan sok embernek adott munkát vagy a korábnál kiszámíthatóbb megélhetést, és csakugyan valóra vált az ígélet is, hogy véget vet az életképtelen kisbirtok agóniájának. Sőt, igazából még a földjétől, szőlőjétől sem kellett megválnia mindenkinek, a megátalkodottak tovább küszködhetek a parcelláikon, a Hercegszőlősön épült hatalmas pince elnyelt minden szőlőt, ami a löszdombok alján termett. Igaz a hordók – eleinte csak a nagyobbak, később a kisebbek is - kiszáradtak az ősi pincékben, aztán dongáikba beleköltözött a szú. A naplóró bizakodó lelkesedését némely tekintetben igazolta, sőt túl is szárnyalta a „koinátus”: feneketlen étvágát a szőlői pince oly módon igyekezett enyhíteni, hogy igen kedvező feltételekkel szőlőtelepítésre ösztökélte a kistermelőket. Akinek telepítésre alkalmas földje volt, annak adott oltványt, akáckarókat, fészítődrrót a kordonműveléshez és még csak fizetni sem kellett, a tartozást a gazda szőlőben egyenlíthette ki, amikor termőre fordult az ültetvény. Álltak is sorban a szekerek és traktorok a pince bejáratánál szüret idején éjjel-nappal. A pótkocsikat fóliával bélelték ki és roskadásig rakták a hegy gyümölcsével. Nem válogattak, mehetett mindenféle szőlő a nagy darálókba, az már a labor és a szakemberek dolga volt, hogy a végeredmény minőségi rizling vagy illatos tramini legyen.

Az álom tehát megvalósult, az egykori naplóró lelkesedése sem volt talmi. Mégis miért volt olyan érzésem mindig, ha hosszabb-rövidebb időre Baranyába vetett a sors, hogy romokon járok? A falvakat, a százéves házakat szépnek és romantikusnak láttam, megdobogtatták a szívemet (nem úgy anyósomét, aki szigorúan ráncolta homlokát, hogy mégis hová hozom a lányát a tisztas bácskai jólétebből ebbe az elmaradottságba). Pedig ezek a házak olyan gazdagságról tanúskodtak, amilyenről a maguk idejében a

bácskai zsellérfalvak álmodni sem tudtak volna. Hát igen, ez erősen múlt idő... Mostanára nagyot fordult a világ. Lássuk csak: a szocialista nagybirtok és gazdaság kisegítette a bajba jutott kistermelőket, mert igaz ugyan, hogy ezek az ősi falvak századokon át tisztesen meggazdagodtak a szőlőből és borból, de immár a szőlőművelés és különösen a borkészítés nem ad megélhetést. Miért is? Mert a szocialista gazdasági rendszer gondoskodott róla, hogy ne adjon. (Lásd borkimérés tiltása, nagyüzemi termeléssel a minőségi különbségek megszüntetése – figyelmen kívül helyezve ezzel a földrajzi, termőhelyi adottságokat is – az árak letörése és hasonló.) Az állam épített egy nagy hajót, a kicsik csónakjait kíméletlenül elsüllyesztette, de azért nem hagyta őket vízbe veszni, nagy kegyesen megengedte, hogy a nagy hajó oldalán lecsüngő kötelekbe csimpaszkodjanak. Semmi beleszólásuk, merre megy a nagy hajó, s míg azelőtt maguk kormányozták dereglyéiket, önérzetük, emberségük is volt. Most már nincs: egy csimpaszkodónak?!

Abban, hogy beleszerettem Baranyába, nem csupán a százesztendő házaknak, a dióleveleken lecsorduló különös napfénynek, a szurdikok borzongató, nyárban is nyirkos homályának volt tetemes szerepe, hanem a nyelv hegyén pezsdülő, üde és kellemesen kesernyés utóízzel búcsúzó souvignonnak is, amelyhez hasonlót hiába kerestem máshol. Három évig, amíg Sepsén lakhattam, az volt mindennapi szomjoltó italom, mint a régi nemeseknek, akik vizet csak akkor ittak, ha az orvos szigorú kúrára vetette őket. Sepsén azt beszéltek, valamikor a régi világban francia szakemberek jártak ott és megállapították, hogy a souvignon saját eredeti termőhelyén kívül sehol a világon nem ad olyan nemes bort, mint éppen ezen a kis területen, a löszdombok déli lejtőjén, amit a rómaiak is Aranyhegynek hívtak a szőleje miatt. Méricskéltek, talajt elemeztek, napfényes órákat számoltak és abban maradtak, hogy ez a talaj és mikroklíma bizony különlegesen alkalmas ennek a messziről jött fajtának. Igazuk lehet.

A Bellye viszont nem a souvignont, hanem a rizlinget szerette. Annak kezelése, termőképessége és savainak összetétele éppen megfelelt a céljainak, erre a fajtára épült a technológia és kitűnő alapanyag volt, bármilyen címke is került

⁴ Herceg János, *Hazulról, Leányvári levelek*, 16. szakasz, Forum, Novi Sad, 1965.

végül a palackra. Így mesélték a gazdák, és ki is vágta szépen a gyengébben termő, „hordókon-gatónak” is becézett traminit, meg a bizonytalan, sokszor ritka fürtű és pergő szemű souvignont, és kértek a birtoktól rizlingoltványt. Az meg adott szívesen – telepítéskor mindig azt adott. Mire én arra vetődtem, szinte teljesen kialakult a rizling-monokultúra. A birtok hatalmas parcellái felkúsz-tak egészen a dombok tetejéig: eléggé meglepő módon nem teraszosan, párhuzamosan a lejtő-vel, hanem azzal megegyező irányban.

A nagybirtok - miként a távolabbi múltban – szocialista változatában is uralta tehát a vidéket, és való igaz, sok embernek adott munkát és megélhetést. Csak nem mindig a magyarnak. Azaz neki is, de valahogy úgy, ahogyan korábban, bácskai újságíróként tapasztaltam a Tisza mente egyik erős magyar várának számító Adán, az ottani szocialista nagybirtokon: ha valamelyik tanyasi központjába igyekezett a látogató, Jó napot!-ot köszönt az ember a portásnak, az udvaron várakozó traktorosoknak, az istállóból éppen talicska trágyát kitoló embernek, szóval mindenkinek, akivel találkozott, de ha odaért az iroda ajtajához, ahol már lábtörő is volt és illedelmesen bekopogott, ott belépve már a Dobar dan! járta. A kapás és metszőmunkások Baranyában is mind magyarok voltak, de a szőlőjükkal a borászat előtt várakozó traktoros kistermelők is. Hálás is volt érte az egész közösség, hiszen sok család szerény megélhetését biztosította az idényjellegű vagy állandó munka. Az egyszerű ember kevésbé érzékelte, hogy ez a burkolt megkülönböztetés és nehezen tetten érhető káderpolitika, évtizedeken át folytatva, az egész közösség etnikai összetételét is megváltoztatja, mégpedig egyszerre több eredő mentén. Egy-más között a szőlőmunkások elintézett tényként emlegették, hogy a jobb állásokba a jövevények kizárólag rokonaikat engedik beülni, és azok jönnek is, messzi tájakról, és azonnal hozzák népes családjukat is. A helybéli magyar család viszont, ha kínnal-keservvel ki is taníttatta gyermekét, az bizonyosan nem kapott helyben munkát, elvándorolni kényszerült, máris tovább perdítve elhagyott közösségét a demográfiai örvény felé. Mindennek leglátványosabb lecsapódása szinte azonnal jelentkezik: a magyar nyelven tanuló diákok számának hegyomlásszerű csökkenése, de

a figyelmes szem a kevésbé nyilvánvaló gazdasági diszkrimináció jeleit is felfedezheti, beazonosíthatja a Drávaszög falvait járva. Az évszázados romantika mögött, ami oly kedves és megkapó az utazó számára, valójában az anyagi lehetőségek nagyon is eltérő mivolta áll. A jövevények, a jó állásokat betöltő tisztviselők és feletteseik új építésű, többszintes, összkomfortos családi házakban laknak, a magyar falvak ódon házaira legfeljebb a szokásos meszelés jut, az udvarban ásott kútból nyerik a vizet, és alig van pár házban fürdőszoba. Mindez talán szerencse a táj arculta és ódon hangulata számára, de semmiképpen sem tükrözi a lakosok valódi akaratát és vágyait. A fiatalok mindenesetre a már említett módon nyilvánítanak véleményét: elmennek.

Herceg János a visszaemlékezéseiben nem említi a mezőgazdasági szövetkezeteket, amelyeket ugyan már a sztálini Szovjetunióval való szakítás után kezdtek szervezni, de igazi sztálinista módszerekkel. Az erőszakos tagosítás eredménye az lett, hogy szinte teljesen magyar szövetkezetek jöttek létre, mert a magyarok nem mertek ellentmondani, minden elképzelhető eszközzel kényszerítették őket. Igaz, a feljegyzések idejében már többé-kevésbé feladták ezt az elképzelést, és hozzáálltak a szövetkezetek csendes felszámolásához. Maradt az agráripari kombinát mint sokkal grandiózusabb és hatékonyabb eszköz a magyarok (és horvátok!) kordában tartására. A szőlősgazdák helyzetéről már szóltunk, a bellyei monstrum mindenhatóságát és erejét jól példázza egy másik intézkedés: Kopácsot, a lápvidék sok évszázados kikötőjét és halásztelepülését körgáttal vágta el az éltető víztől, ezzel örökre megpecsételve sorsát. Odafönt egyetlen tollvonással léptek át történelmen, hagyományon, gazdasági szükségszerűségeken, és mire az érintettek észbe kaphattak volna, megtörtént az elképzelhetetlen.⁵

Háború

Mindez azonban egy olyan időszak gondjába volt, amely immár *messze, mint az ég...* Nyilvánvalóan kegyelmi állapotnak is tekinthető ahhoz képest, ami ezután következett, a háborúhoz. A háború, amelybe 1991-ben a drávaszögi

⁵ Arday Lajos, *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből*, BP. Teleki László Alapítvány, 1994.

magyarság teljes mértékben akarata és érdeke ellenére belesodródott, a teljes megsemmisülés szélére sodorta ezt az ősi magyar világot. Ez azonban egy másik történet, nem tartozik jelen vizsgálódásunk tárgykörébe.

Emigráció a löszfal peremén

Más forrásból, interjúkból tudjuk, hogy Herceg János számára ez az elvonulás egészen konkrétan a már végletesen terhessé vált politikai szerepvállalás elől történt. Népfront-aktivistaként évekig nem írt, majd amikor mégis tollat ragadott, az, amit leírhatott, nem biztos, hogy összhangban volt akárcsak az agitprop munka során kialakult véleményével a mozgalomról és a bonthatkozó új világról.

„Akkor már elmentem Batinára, egy politikai tisztségből menekülve, a járási népbizottságnak voltam alelnöke, és akkor mondták is, hogy belső emigrációba vonulok, de én nem törődtem vele, tíz éven át húztam az igát politikai téren, nem akartam tovább.”⁶

„Negyvennyolcban, amikor megint írni kezdem, alagsori szinten, nemzetiségi vonalon még nem szűnt meg a politikai megbízottak ellenőrző gyakorlata.”

Pedig akkorra már jócskán megkophatott az a lelkesedés, amellyel Budapestről hazaérkezett az ottani intenzív mozgalmi behatások nyomán. És valószínűleg az sem tett jót ennek a lelkesedésnek, hogy a nemzetközi munkásmozgalom itthoni változatában jócskán érzékelnie kellett az „alagsori szintet”, vagyis hogy a nemzetiségi kérdés korántsem volt afféle meghaladott kérdés, mint ideológiai alapon remélte. (A legsúlyosabb kérdéseket szinte fel sem merem vetni: hogyan viszonyult/viszonyulhatott a magyarok elleni vérbosszúhoz, és a Petőfi brigád mézárszékéhez?)

„... hűszévesen aktív kommunista voltam, harmincévesen viszont vállaltam a »haladó polgár« nem éppen hálás és megtisztelő szerepét.”

Ha ehhez hozzávesszük, hogy a háború éveiben viszont aktív közéleti szerepet vállalt a „megszállók” rezsimjében, hát valóban volt mit taktikáznia.

„... előfordult, hogy nem pontosan arra a helyre álltam, ahova állást foglalni kellett volna. Ezt

⁶ Aracs, 2009. 2. szám)

persze sose felejtették el az orrom alá dörgölni...”⁷

Nyilván nem ez volt az egyetlen és valószínűleg nem is a legnagyobb téttel bíró helyzet, amikor ezzel nyíltan megszarolták, de a „belső emigráció” választott magányát és remélt alkotói függetlenségét azért jócskán megzavarták, amikor „felkérték” a Híd főszerkesztői posztjára.

„Egy éjszaka Farkas Nándor felhívott, azt mondja, »tudod, csak arról van szó, hogy hát ugye majd mondhassák, hogy te az okkupátornak bírtad szerkeszteni a Kalangya újságot, és most a szocialista társadalomnak nem bírod«. Mondom, bírom. Bírom. És attól kezdve vállaltam.”

Abba tehát belenyugodtak, hogy a politikából félreállt, de akkor legalább az irodalomban szerepet kellett vállalnia. Mindenképpen kellett a megbízható (és nyilván zsarolható) elvtársak az érzékenyebb posztokra. Nem lehetek túl sokan, ráadásul olyanok, akiknek neve, akiknek meg némi tekintélye is volt, meg különösen. Így is különös, mondhatni csoda, hogy a diófa alatti ücsörgését eltűrték, tolerálták. Utalt is, már akkori naplójegyzeteiben is, a megtanult leckére, a modus vivendire, később ezt még gyakran megtette – nyilván nem véletlenül. A Híd élére 1965-ben rendelték, és ekkorra datálható *Nem vagyunk egyedül* c. írása is, amelyben többek között nem elhanyagolható ellentmondással dicseri a szólás- és sajtószabadságot.

„A rokonszenv és az érdeklődés elsősorban a szocialista országnak szól, ahol a szellemi életnek többé nincsenek korlátai, ahol az alkotószabadság az általános szólásszabadsággal és az emberi jogokkal vált egyenlővé és semmiféle szempontból nem kötik meg se merev dogmák, se szektás szempontok.”⁸

Nyilvánvaló, hogy ezekben az írásokban még számos kitévelt bátran tekinthetünk a formálisan már abbahagyott agitprop tevékenység részének, ha másért nem, hát egyfajta lerovandó díj gyanánt, amivel a sokfelől szorongatott író a viszonylagos szabadságáért fizetett. Annál is

⁷ Vékás János interjúja eredetileg 1984-ben készült és egy része meg is jelent a Híd 1984. 10. számában. Az idézett kijelentés már akkoriban is több jelentésréteggel bírt, azóta pedig újabb dimenziók rakódtak rá...

⁸ Hazulról, Naplójegyzetek, *Nem vagyunk egyedül*, Forum, Novi Sad, 1965.

inkább így gondoljuk, mert ugyanezekben az írásokban számos helyen találunk utalást olyan témákra, amelyek Herceget akkor is, később is szenvedélyesen foglalkoztatták, elsősorban a kisebbségi magyar közösség és kultúra vonatkozásában. Pontosan ezek az alapvető kérdések és értékek voltak azok, amelyek későbbi egész munkásságát meghatározták, és amelyek mellett következetesen kitartott élete végéig. A sallangok azonban akkortájt még nem voltak elhagyhatóak és talán akadt köztük olyan is, amit, a saját bevallása szerint is, idealista író maga is félig-meddig komolyan vett. Ebben sem volt egyedül, a rákövetkező évtizedekben kollektív tudatunkban és egyéni értékrendünkben is csak lassan számoltunk le némely tetszetős és sokat mantrázott illúzióval.

Úgy látszik azonban, a zsarolással kikényszerített vállalásból mihamar kipenderítették ugyanazok, akik annyira fontosnak tartották belevinni. Mindössze két évig volt a Híd főszerkesztője és mehetett vissza a löszpartra, a diófája alá duzzogni. Erről aztán sohasem beszélt, de azért duzzogott: sértődöttségében írta *Ég és föld* c. kulcsregényét, amelyben valószínűleg kellőképpen elégtételt vett az őt csúffá tevőkön. Azért valószínűleg, mert a kódolt mondanivalóhoz már rég elveszett a kulcs és a kortársak sem igyekeztek közkinccsé tenni a megfejtést. Inkább úgy tettek, mintha nem látnának be a tessék-lássék befüggönyözött ablakon és inkább elsiklottak a parabolikus jelentések felett. Inkább megünnepelték a regényt, mint a Forum Könyvkiadó első szépirodalmi kiadványát és a második kiadás (1967) kapcsán is elvéve akadt csak olyan kritika, amely legalább egy mondat erejéig utalt a rejtett tartalomra, így Bálint István tollából: „sajátos fénnel rávilágít napjaink néhány sajátos problémájára, az új világ építésének nagy kérdéseire.”⁹

Abban viszont a korabeli és a későbbi elemzők is egyetértettek, hogy Gerard, a bohóc maga a művész, az író. És ha az *Ég és föld* kulcsregényként nem is funkcionálhat már, alapvető mondanója mégis megfejthető, hiszen eléggé meglepő módon Herceg János évtizedekkel később megírta a folytatást, a *Gogoland* c. kisre-

gényt.¹⁰ A főhős itt is Gerard, a bohóc, aki a világában tapasztalt visszasságok elől menekülve kel útra és nem kevesebbet, mint az Ígéret Földjét kívánja megtalálni. Az utópia helyett azonban antiutópiát talál, a sajátjánál még kifordultabb világot. Az író, aki évtizedeken át egyéb írásaiban tudatosan kerülte a közvetlen politikumot (bár az árnyalt társadalomkritika és még inkább a szociális érzékenység szinte valamennyi írásában jelen van), most, élete alkonyán egyszerre visszanyúl egy elfeledett és már a maga korában sem maradéktalanul sikeres eszközhöz. Miért teszi? Nyilván azért, mert ötven éven át foglalkoztatják ugyanazok a kérdések (amelyeket ilyen-olyan, épp aktuális okokból még feltenni sem mindig lehetett), és mert tudás, tapasztalat mind kevés maradt az egyre gyorsabban vágató évek során. Kényelmes gondolat azt feltételezni, hogy az odahagyott valóság a jelen, a megtalált Gogoland pedig a jövő víziója. Én inkább azt gondolom, az idősödő író úgy látta, a vágató idő nyerges tevéként elnyargal mellette, s miközben ő elvágyódik ebből a nemszeretem világból, az a zűrzavar valójában már csak a saját fejében létezik. Az élet rég túllépett félelmeim, szorongásain is: az Ígéret Földje helyett csak Gogolendre, az antiutópiába érkezhünk, azaz már rég benne élünk – ez a jelenünk.

* * *

Mi, akik az 1974-es jugoszláv alkotmány hipnózis alatt szocializálódtunk, vajon megérthetjük-e valaha is azt a pszichóizist és nyomást, ami a háború utáni magyar írókra nehezedett? Még akkor is, ha ez a színes paraván viszonylag gyorsan lehullott az élesebb szeműek előtt és a vakoknak is fülébe ordította aztán Milošević. Még akkor is... És vajon hogyan volna lehetséges megértetni a még később jövőkkel?

Annál is nehezebb ez a feladat, hiszen maguk a túl- és megélők voltak azok, akik leginkább igyekeztek agyonhallgatni a tényeket. Soha nem beszéltek róla, sőt írásban és szóban számtalanszor megtagadták, ha mások felhozták, felháborodottan visszautasították a valóságot. Pedig a valóság ismeretében nagyon is számíthattak volna az utókor együttérzésére és megértésére.

⁹ Idézi Toldi Éva: *Egyetlen történeteink, Regényvilág és parabola*, Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 2010.

¹⁰ A regényt 1977-ben írta és folytatásokban közölte a *Magyar Szóban*, könyv alakban azonban csak 1992-ben jelent meg.

re. Természetes, hogy az első években még a fizikai megsemmisítés réme, kicsit később a koncentrációs táborba zárás (Goli otok) fenyegetése némaságra kényszerítette őket. Később is maradt a kockázat, hiszen az egzisztenciális ellehetetlenítés, sőt a börtön fenyegetése lényegében sohasem szűnt meg a rezsim fennállásának végső napjaiig. Az viszont igaz, hogy ez a kockázat azért az évtizedek során mind kisebb lett és valójában személyre szabott is volt, azaz a *modus vivendi*, az ahogy lehet filozófiája többet is megengedett volna, mint amennyivel az írástudók érintett elitje élt. Egészen konkrétan, az idős Herceg Jánost biztosan nem börtönözték volna be, mint Vicei Károlyt, még akkor sem, ha nem avittas kulcsregényekben (*Iketánia*, *Gogoland*) írja meg véleményét a rendszerről.

Fogalmat is alig alkothatunk arról a politikai és szellemi hullámvasútról, amelyen akkoriban értelmiségünk legjobb képviselői (és persze mások is) ültek. A tömeggyilkosságok, a genocídium velőtfagyasztó tényei mellett tovább kellett lépni, menteni az egyéni és a kollektív életet. Még meg sem süppedt a föld a tömegsírok felett, amikor újabb, másfajta véráldozatot követelt az új világ, nagy kegyesen lehetőséget kapott a magyarság a kínhalálon túl a hősi halálra is, nagy éneklések közepette létrejött a Petőfi brigád. Ez is jó eszköze volt a magyarirtásnak, de „fel lehetett virágozni”, és ezzel a véráldozattal mintegy megvásárolni a helyet a magyar kisebbség részére az új államban.

„Így tehát alig múlt el néhány hónap azután, hogy Herceg János meggyőződött a bezdáni (isterbáci) partizánvérengzés eredményéről, s visszautasította a felszólítást, hogy menjen Újvidékre, s vegyen részt a Szabad Vajdaság szerkesztésében, már beszédet mondhatott a zombori Közművelődési Közösség megalakulásakor.”¹¹

És ebben a beszédben Szenteleky vízióira hivatkozik, a politikai önrendelkezéssel bíró Vajdaságról, amelyben az ottani magyarság is megfelelő jogokat élvez, és végre szabadon ápolhatja saját irodalmát és kultúráját. Aztán kénytelen belátni, hogy a nagy frázispufogatás mögött csupán kirakatépítés folyik, és a nagy ívű programbeszé-

dek, intézmény- és szervezetalapítások közepette a való életben a túlélés leghatékonyabb, sőt csaknem egyetlen eszköze a megalkuvás, sőt sokszor a megalázkodás. Így aztán a nyilvános megszólalásokban gyakran kell hangot, tartalmat és célt váltania annak, aki vállalja (nem is mindig önként), hogy kiálljon közösségéért. A nyilvános megszólalás, persze, csak a felszín, az igazán háttorzongató: belegondolni, mi zajlik ilyenkor az ember lelkében otthon, magányos estéken az íróasztala mellett. (Természetesen nem az, amit látszólagos spontaneitással leír, közlésre szán, mint például Herceg János könyv alakban is kiadott naplójegyzetei. Az efféle naplóírás maga a megalkuvás, és nyilván nem kevés részben önvédelmi célokat szolgál. Mert a sakálok ott vicsorogtak ajtaja előtt, a leányvári éjszakában. Megírta hát derűs elmélkedéseit a kisköszegi hegyen a Duna fölé magasodó hősi emlékműről, és hogy miként fognak oda majd százas csoportokban felzarándokolni messzi tájak szövényői, „a vladivosztoki tanítónő, a Skoda-gyár munkása és a csepelei vasas” és mindenféle rendű-rangú turista, „mielőtt a „Győzelem (Pobeda) nevű vendéglőben vagy a Duna habjaiban keresnének felüdülést”, de nem írta meg a szívszorító keserűséget sok száz magyar fiatal értelmetlen halála miatt, amiről még évtizedek múltán is csak fojtott hangon suttoztak a bácskai falvakban és ellenőrizhetetlen legendákat adtak szájról szájra a hivatalos propaganda és a lemezen is kiadott (A Petőfi brigád dalai) indulók harsogása ellenére: „Minden tizedik embernél volt egy vadászpuska és minden tizedik vadászpuskában volt golyó, úgy rohamozták a német géppuskafészeket!” Meg efféle, később a valódi túlélők visszaemlékezéseiben is megerősített, hajmeresztő képtelenségek: „Kukoricaszárból csináltunk messziről talán puskának látszó botokat, hogy az ellenség azt higgye, igazi, jól felszerelt hadsereg rohamozza az állásait.” Ez is igen népszerű volt, sokszor hallottam a felnőttek szájából gyermekkoromban: „Amikor az oroszok odaértek, ki is végeztek valami parancsnokot az esztelen mészárlás miatt.” Nem ezt írta meg, nem is az igazságot valóság és legenda között, hanem a derűs elmélkedést az emlékműről, múzeumról és turistákról, így aztán remélhette, hogy másnap reggel ismét kime-

¹¹ Vajda Gábor, *Remény a megfélemlítettségben*, MTT Szabadka, 2006.

részkedhet a diófa alá meginni egy pohár bort és nézni a Dunát, és nem tépik széjjel a sakálok.

Még egy példa:

Miközben Herceg János szíve és meggyőződése szerint minden igyekezetével azon volt, hogy a rendelkezésre álló keretek között helyet és jogot harcoljon ki a magyar irodalomnak és kultúrának, a beletörődéssel lehúzott tíz év tömény agitprop tevékenység után, már íróként sem térhetett ki bizonyos konkrét, a párt által ráosztott feladatok elől, amint azt Burány Béla írja egykori zágrábi egyetemista éveiről szóló visszaemlékezésében:

„Az ötvenes évek dereka táján egyszer eljött a zágrábi Magyar Kultúrkörbe, a Horvátországban tanuló magyarok otthonába Farkas Nándor, az akkor neves, magas pozíciójú magyar politikus, Herceg János író és Hangya András festő, s egy egész délután tartó, sőt estébe nyúló gyűlésen arról akartak meggyőzni minket, Zágrábban tanuló vajdasági magyar diákokat, hogy diplomálásunk tán ne jöjjünk haza Vajdaságba, hanem menjünk – Boszniába.”¹²

A „kiküldött elvtársak” kitartóan győzködték a felbolydult diákságot, akik sehogyan sem hajlottak az „okos szóra”. Herceg magában valószínűleg örömmel nyugtázta ezt a kitartást és öntudatot, de kifelé nyilvánvalóan nem ezt mondta, hanem afféléket, amit naplójában a baranyai magyar fiatalok elvándorlásáról is olvashatunk:

„De a fiatalokat sosem kötötte a múlt, azok belenőnek az életbe, az adott lehetőségekbe, a hagyományok őrizgetése az öregek dolga. S azok közül, akik innen egyszer elmentek Belgrádba vagy Zágrábba vagy akár csak Újvidékre is, nagyon kevesen kerülnek vissza.”

Meg ezt:

„...nem hazát cserélnék, ha elhagyják a szülőföldet”.¹³

Sőt, ennél programszerűbben és szélesebb viszonylatban is kifejti, azt ami Baranya vonatkozásában inkább csak a valós helyzet ábrázolásának tekinthető:

„...a magyar munkások országjárása, sőt gyakran letelepedése Boszniában, Macedóniában vagy a Crna-gora-i hegyek komor világá-

ban, mind annak a bizonyítéka, hogy népünknek immár nemcsak a Duna és a Tisza vidéke jelenti a hazát, de feltalálja és otthon érzi magát az ország más, mégoly távoli részein is.”

„Senki se csodálkozik már, hogy a tuzlai szénmedencében magyar vezetőmérnökre talál, hogy a bolgár határváros helyőrségének magyar a katonaozvos, hogy Belgrád egyik negyedében egy magyar vasas a JKSZ helyi szervezetének titkára.”¹⁴

Szép, igaznak tűnő szavak. Egy részük igaz is, azonban az életet és saját társadalmát jól ismerő írónak látnia kellett a dolgok fonákját, valódi arcát is: a Tuzlába, Belgrádba, Montenegróba költözött mérnök és vasas egyaránt „utolsó mohikán” a maga nemében. Gyermeküket már többségi nyelvű iskolába járatja ott a haza messzi tájain és unokáival egyetlen szót sem válthat már magyarul – akár azon nyomban kihúzzhatjuk őt magát és utódait a jugoszláviai magyarság képzelt nyilvántartásából. Ezzel szemben a Bácskába, Bánátba, Baranyába tömegesen betelepülő és fontos pozíciókat, zsíros állásokat elfoglaló boszniai, montenegrói jövevények ténylegesen csak a haza egyik sarkából a másikba költöznek és szépen a maguk képére formálják a világot... Ez ellen csak egyetlen, passzív és eredményességében is igen szerény megoldás létezik, a helyben maradás. Ha minél több fiatal sikerül taníttatni és számukra kiharcolni a megélhetést saját szülőföldjükön. Jól tudták ezt azok az „elvtársak” is, tudták, hogy kisebbségi magyar politikusként és értelmiségként éppen erre kellett volna biztatniuk a diákokat, de hát más, ennek ellenkezője volt az ukáz. Nyilván azt is pontosan átlátták, miért.

Az ő fájdalmas, gerincroppantó megalkuvásuk (és mély hallgatásuk) alapozta meg azt a jövőt, amelyben az eljövő nemzedékek már-már elhihetők, hogy egyenes derékkal járhatnak és ha mégsem, (látszólag) sokkal kisebb megalkuvások ellenében mégis. Kölcsönösen megbocsátunk egymásnak – mit is tehetnénk egyebet – de azért látjuk, hogy ebbe belepusztulunk. Megalkuvástörténetünk egyben közösségünk megfelelőedésének története is. Amíg az „ahogy lehet” módozatain vitatkoztunk, látszólag jelentéktelen megfogalmazásokon rágódtunk, azon,

¹² Hogyan tovább a háború után? JMMT, Újvidék, 1993.

¹³ Herceg János, Hazulról, Leányvári levelek, Forum, Novi Sad, 1965.

¹⁴ Herceg János, Hazulról, A szülőföld és az ország változásai, Forum, Novi Sad, 1965.

hogy mely szavak írhatók le versben és melyekért jár éhkopp vagy börtön, amíg aztán zsigereinkbe épült a cenzúra és a lesütött szemek kénysze-re, a bűnös nép szégyene, addig szépen teltek a dróttal hátrakötözött kezű, késsel hasogatott, besózott hátú hullákkal a tömegsírok, szaggattattak a körmök és égettetett az eleven hús, újrátak az öngyilkos rohamok a géppuskafészek ellen, benépesültek a kopár szigetek, folyt a szervezett szétszóratás, a többségi betelepítés, a láthatatlan kiszorítódsi a munkahelyeken, a bizonyíthatatlan hátrányos megkülönböztetés a gazdaságban, a vendégmunkások tömeges kirajzása, a jugoszlávság hamis nimbuszának istenítése, az asszimiláció számtalan eszközének nyílt vagy burkolt bevetése. A számszerűen megfelezett közösség pedig nem a hajdani közösségnek a fele, hanem csupán árnyéka. Annak az előrevelése, hogy hamarosan temetőinket is felveri a gaz.

A megalkuvások alól az újonnan felnövő generációk sem mentesülhettek igazán, bár a paraván színpompás volt. Mégis, hamarabb megtanultam a szememet lesütni, mielőtt megérthettem volna, miért teszem. Amikor ott álltunk fehér ingben, vörös kendővel a nyakunkban és koszorúztuk a nemzetünk felett aratott győzelmek dicsőítésére emelt emlékműveket, idegen nyelven harci dalokat énekeltünk és hosszú beszédeket hallgattunk apáink, nagyapáink gaztetteiről, már nagyon ment ez a szemlesütés. Menekülni, szabadulni akartunk tőle, hálások voltunk a lehetőségért, hogy szavainkban és tudatunkban elhatárolódhattunk szégyenüinktől és hagytuk, hogy falat építsenek jelen és múlt között. *Azt hittük, nem kell majd többé lesütni a szemünket, ha mindenestül megtagadjuk apáin-*

kat. Én is hittem, legalábbis egy darabig. Persze tévedtünk. A múlt felé emelt falak csak bennünk léteztek, a győztesek nem vettek róla tudomást, és a szónokok továbbra is szúrós tekintetüket ránk vetették, amikor szórták az ünnepi átkot és elvárták, hogy továbbra is szégyelljük magunkat. A legbuzgóbb janicsár sem mentesült a szemlesütés reflexétől. Nem is vették volna tőle jó néven.

Akik pedig látták és tudták, mi történik a világgal, hallgattak. Hallgattak és szenvedtek, mert nyilván tudatlanul is keserves szembesülni a pusztulással, de eleven, égő kín megélni a romlást, ismerni a kezdetet és lépésről lépésre bejárni a romlás, a pusztulás stációit. Így hát tényleg nem vádaskodom. Leginkább azt szeretném, ha nem felednénk el őket, az előttünk járókat, a sorsukat előre megszenvedőket – ha már nem túl késő így is. Hiszen sosem kaptak díjat, az összmagyarság elismerését, figyelmét jelentő publicitást a szellemi közösség képviselőiben, aminek megteremtéséért annyit küzdöttek, olyanok kapnak plecsnit, kokárdát, akik legfeljebb a maguk boldogulásáért ügyeskedtek és nem akkor hajlítottak gerincet, amikor muszáj volt, hanem amikor kifizetődött, és akik helyett rejtélyes módon mások fizettek, ha mégis látszólag karakánok voltak. Talán nem is lehet igazságot tenni, hiszen az úgynevezett igazság ezen a tájon már rég csúf halált halt. A sokféle megalkuvás, a „fű megmarad” elve már csak televényt terem, és hogy ki arat bő terményt, áldást rajta, az végképp nem az igazságosság és méltányosság elve szerint történik. Ők viszont akkor is előttünk jártak, és tanulnunk kell kiállításukból, megalkuvásukból egyaránt. Ahogyan ők, mi is megmérettünk: kor és idő szerint akárhányszor, akármikor.